

פת הבאה בכיסנין וסוגים שונים של מיני מזונות

שיעור א'

סי' קס"ח שהביא את ג' השיטות המובאות בראשונים בהגדרת פהב"כ ומיד בסמוך הביא דין לחמניות רכות שגם הן פהב"כ [והן סוג אחר לגמרי], ומקורו הוא בגמ' בסוגיין שהביאה דין פהב"כ ובסמוך דין לחמניות, וכן הוא בשבולי הלקט סי' קנ"ט, שהזכיר דכובא דארעא ולחמניות ופהב"כ אי קבע סעודתו על פת ואח"כ הביאו לפניו אלו לקינוח סעודה מברך עליהם במ"מ, ומבואר מדבריו דלחמניות ופת הבאה בכיסנין הם שני מינים נפרדים, ובכל זאת מתייחסים לכל המינים הללו כדין פהב"כ.

וע"ע ברשב"א דף מא: ד"ה נמצא שהעתיק את פרש"י ופירוש הר"ח בהגדרת פת הבאה בכיסנין, ולכאור' ריהט דבריו מורה שהבין אין מחלוקת ביניהם בעצם הדין וכל המחלוקת היא מה הביאור בדברי הגמ' שכנתה את המאכל בשם "פת הבאה בכיסנין".

ד. וכן מצינו לכמה מגדולי האחרונים שנקטו כן כדבר מוחלט: [א]. הדרך החיים – וז"ל בהלכות ברכות אות ג' [נדפס בהגדת מעשה ניסים – וכעת בספר דרך החיים השלם], פת שאין דרך העולם לקבוע עליו סעודה ולא לאכול ממנו שיעור שביעה נקרא פת הבאה בכיסנין כמו לעקוץ שנילוש ברוב דבש ומיעוט מים, או עיסה שנילוש במי פירות או בבצים, או פת שנילוש במים וממולא בפירות כמו שעושיין בפורים או קיכלי"ך יבשים אף שנילוש במים מברך במ"מ. ועיי"ש בקור"א שהביא את דברי הט"ז והמג"א שביארו את דברי הבי"ד דהלכה כדברי כולם להקל משום דמידי דרבנן הוא, והקשה דהא ברהמ"ז דאורייתא, עיי"ש מש"כ בזה, [ויש להוסיף ולהקשות דהרי פהב"כ דינה כלחם גמור לענין חיוב חלה דאורייתא ולענין מצה דאורייתא]. וכתב לתרץ וז"ל נראה מזה דעיקר טעם הפטור בפת הבאה בכיסנין הוא משום דכיון שעל פת כזו אין רגילים לקבוע עליו סעודה לא חשוב לברך עליו המוציא וג' ברכות, ולפ"ז הכל תלוי בראות עיני המורה וכל שהוא פת שאינו מדרך העולם לקבוע עליו סעודה לפי ראות עיניו יש לו דין פהב"כ ועיי"ש שהאריך בביאור דין זה. ב]. גם בשו"ת בית אפרים אור"ח סי' י"ב כתב בתוך הדברים לבאר את דברי הבי"ד שאין מחלוקת בין השיטות השונות בראשונים וז"ל "ולא פליגי בעיקר הדין רק בפתרון מילת כיסנין" יעו"ש. ג]. וכן נקט הערוך השולחן סי' קס"ח ס"ה.

ה. ויש לכאורה להביא גם כמה ראיות ממנהג העולם דהעיקר כדברי המאמר מרדכי:

א]. מנהג העולם דהאוכל בזה אחר זה עוגה מתוקה שיש בתוכה מילוי וכעכים [המכונים קרקרים] מברך במ"מ ואינו נוטל ידיו. ולכאור' לדעת האחרונים [הגר"ז ורעק"א ומשנ"ב] היה צריך לברך המוציא ולטול ידיו, דלכאור' לסברתם והבנתם בדברי הבי"ד הטעם דאין אנו מברכים על מציות [קרקרים] המוציא הוא, דאנו חוששים שמא הלכה כדעת הערוך דס"ל שברכתו במ"מ, והא דאין אנו מברכים על עוגה מתוקה המוציא דשמא הלכה כדעת הרמב"ם ורש"י הסוברים דברכתו במ"מ, וא"כ באופן זה שאוכל בזה אחר זה שני מינים שממנ"פ יש

מחלוקת הראשונים בהגדרת פת הבאה בכיסנין

א. איתא בגמ' ברכות דף מב. רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא איתו לקמיהו פת הבאה בכיסנין, כי אתא שמעניהו דקא מברכי המוציא אמר להו מאי ציצי דקא שמענא דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכתו, אמרי ליה אין דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה פת הבאה בכיסנין מברכין עליה המוציא ואמר שמואל הלכה כרבי מונא, אמר להו אין הלכה כרב מונא. ועוד שם בגמ' איתמר אמרי ליה והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא, שאני התם דקבע סעודתיה עלייהו אבל היכא דלא קבע סעודתיה עלייהו לא. ומבואר בגמ' זו דפת הבאה בכיסנין ולחמניות מברכין עליהם בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליהם ברכתן המוציא. ונחלקו הראשונים בביאור דברי הגמ'. ומצינו בזה ג' שיטות: א]. שיטת הר"ח – שפירש דפת הבאה בכיסנין זוהי פת העשויה בצורה של כיסים ממולאים. ב]. שיטת הרמב"ם ורש"י – דזוהי פת המעורבת עם תבלין או מיני מתיקה. ג]. שיטת הערוך בשם רב האי – דהוא כמין כענין דקין שכוססין אותו.

ב. וכתב הבי"ד כיון שמצינו מחלוקת בדין זה אמרינן דספק ברכות להקל, ולכן אנו נוקטים לקולא כדעת כולם ועל כל אחד מהמינים המוזכרים בראשונים מברכים בורא מיני מזונות ולא המוציא אא"כ קבע עליהם סעודה. וע' בגר"ז סי' קס"ח ס"ב, ובדגול מרבבה וברעק"א על השו"ע סי' קס"ח ס"ח שהבינו בשיטת הבי"ד כיון דמספקא לן איזה מהשיטות היא השיטה המחוררת לכן מספקא לן לפי כל שיטה האם מין זה הוא פת גמורה או פת הבאה בכיסנין, והיינו דיתכן שכיסים הממולאים שלדעת ר"ח יש לו דין פהב"כ ולרש"י והרמב"ם דינו כפת גמורה, וכן להיפך, ולכן מספקא לן לברך על כל מין ממינים אלו בורא מיני מזונות, וכתב בה"ל סי' קפ"ח ס"ח ד"ה טעונים דלפ"ז גם אם אוכל מינים אלו בסוף הסעודה יש להסתפק אם לברך עליהם, דשמא דינם כפת והאוכל פת באמצע הסעודה פטור מברכה, אך שמא דינם כפהב"כ וצריך לברך עליהם, ולכן מספקא לא יברך, ועיי"ש מש"כ דאם אוכל דברים הממולאים בפירות המברך לא הפסיד. [ועי' לקמן אות ה' עוד נפק"מ בדין זה]. ועיי"ש שהביא את דעת המאמר מרדכי הסובר דלא נחלקו השיטות ביניהם במהות פת הבאה בכיסנין אלא רק בביאור התיבות "פת הבאה בכיסנין" והיינו דלכו"ע כל פת שאינה באה לשובע אלא לקינוח ותענוג דינה כדין פהב"כ, ומאידך כל פת הבאה לשובע דינה כפת גמורה אלא דנחלקו באיזה סוג פת איירי הגמ' שקראה לזה בשם פת הבאה בכיסנין, אבל לענין דינא אין ביניהם מחלוקת כלל.

ג. והנה לכאור' יש לרדוף ולסייע לשיטת המאמר מרדכי אב"א מראיה ואב"א מסברא, דהנה יעויין בדברי הראשונים בביאור הסוגיא בדפת הבאה בכיסנין שהזכירו בתוך דבריהם כמה דוגמאות, ועי' טור

שאינן דרך בני אדם לקבוע עליה סעודה אינה נקראת פת גמורה ולא מברכין עליה המוציא וברכה"ז אלא א"כ קבע סעודתו או שדרך בני אדם לקבוע סעודתו [וכפי המבואר בפוסקים].

וז"ל הכס"מ שם "הלכך ע"כ דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא וג' ברכות אפילו בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו דהיינו בעיסה שנילושה במים לכד בלי שום תערובות, אבל כל שיש בה שום תערובות ממי פירות או תבלין כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו לא חייבוהו לברך המוציא וג' ברכות א"כ אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו והוא שיהיה טעם התערובות ניכר בעיסה דומיא דעירב בה מיני תבלין שטעמם ניכר בעיסה, וזה נראה עיקר, עכ"ל.

ועי' בחידושי הרשב"א ברכות דף לח: ובריטב"א שם בדרך מב. כמה שביארו את החילוק בין היכי שקבע עליו או שלא קבע, והיוצא מדבריהם דפת הבאה בכיסנין היא סוג פת כזו שמחד נידונית כפת גמורה ומאידך נדונית כדן דייסא [והיינו כדן מיני מזונות שלא בצורת פת], והאדם לפי סוג אכילתו נתן לפת את שמה, יעו"ש.

ולפי כל הנ"ל מובן היטב שתלוי הדבר בעיני חכמים שבכל דור ודור לקבוע מהי פת הבאה לשובע ומהי פת הבאה לתענוג וקינוח, ויתכנו מקרים בהם הדבר משתנה בין עם לעם ומדינה למדינה ובין תקופה לתקופה.

הברכה על מיני מציות [המכונים קרקרים]

ז. יש להסתפק במיני מציות [המכונים קרקרים] שיש מהם שסדר עשייתם כעין עשיית מצה רגילה וישנם סוגי מציות שהם עשויים באותו אופן בכמות ויחס שווה בין הקמח והמים וכו' כמו מצה רגילה מה תהא ברכתם, שהרי קיימ"ל דהאוכל פירור מלחם גמור מברך עליו המוציא לחם מן הארץ וה"ה לאכול חתיכת מצה קטנה הבאה ממצה גדולה דמברך המוציא וא"כ אפשר דה"נ נימא שמציה כזו הדומה למצה יצטרך לברך עליה המוציא.

ונראה שברכתה היא בורא מיני מזונות דהואיל ודרך רוב בני אדם לאכול מציות אלו שלא לקביעות סעודה אלא בתורת אכילת עראי לכן אף שהעיסה נעשית באותו אופן ממש, מ"מ המצה הגדולה ברכתה המוציא [ואף על חתיכת מצה קטנה הבאה ממצה גדולה יברכו המוציא] ואילו על מציה יברכו במ"מ. ואף שלכאור' בהשקפה ראשונה נראה הדבר כמתמיה, יש להביא ראיה לדבר מדברי המשנ"ב סי' קס"ח ס"ק צ"ד גבי פשטידא המומלאת בשר שברכתה המוציא וכתב ע"ז המשנ"ב ונראה פשוט דאם עשויין ריקיין קטנים ומעורב בהם פתיתין של בשר וניכר שאין עשויים כי אם לקינוח אחר הסעודה דינו ממש כפת שמעורב בפירות ובשאר מיני מתיקה דאינו מברך עליהם כרהמ"ז בדלא קבע עלייהו. וחזינן להדיא מדבריו דעל אותו סוג עיסה יש שוני בברכה והדבר תלוי בצורה החיצונית של המאפה. [ועיין בספר אורחות רבנו חלק א' הנהגות אור"ח אות נ"ט, שמרן החזו"א צ"ל הורה לברך על מציות קטנות במ"מ] והביאור בזה הוא ע"פ כל מה שנתבאר לעיל שעיקר הסברא דפה"כ ברכתה במ"מ כיון שאינה נאכלת לשובע ולקביעות סעודה, וא"כ י"ל דיש בזה הבחנה נוספת והיינו דפעמים הקובע את דרך בני אדם ורגילותם באכילה הוא הסוג שממנו הפת עשויה, ופעמים שצורת הפת גם היא משמשת כסימן אם דרך בני אדם לאוכלה לשובע או לאו, וה"נ בנידו"ד כיון שהמאכל בצורה זו אינו בא לאכילת שובע אלא לאכילת עראי דינו כדן פה"כ.

לברך עליהם המוציא, היה בדין לברך המוציא, ואף את"ל דלא מברכין המוציא דאכתי לא נפקינן מידי ספק דסו"ס יתכן דדעת המאמר היא הדעה המחזורת, מ"מ אמאי לא נוטלים ידים [בלי ברכה] לצאת ידי ספק פת. [וע' גר"ז סי' קס"ח סו"ס י"ב ובסידור פ"ב שכתב שבעל נפש הרוצה להחמיר על עצמו לא יאכל מאכל שהוא ספק פה"כ אלא"כ אוכלו בתוך הסעודה למזון ולשובע]. ולכאור' הטעם הוא הנוקטים לעיקר דכל פת שאינה באה לשובע אלא לתענוג וקינוח סעודה ברכתה במ"מ ודינה כפה"כ.

ב. השותה קפה ואוכל גם עוגה משתדל להקדים את הברכה על העוגה וא"כ על הקפה, כדיני קדימה המבוארים בשו"ע סי' רי"א ס"ג. ולכאור' אם חיישינן שהעוגה היא בספק פת היה לנו לחוש שמא שתיית הקפה הרי היא כשתיית קפה באמצע סעודת פת שהיא נטפלת לפת ופטורה מברכה, ואף שהדבר עדיין ספק מ"מ היה מן הראוי להשתדל להקדים את שתיית הקפה לפני אכילת העוגה [ועיין שו"ת אור לציון ח"ב פרק י"ב סעיף י"א שכתב להזהר בזה מחמת טעם זה]. וכן יש לדון דבכל אופן שאוכל פה"כ עם שאר מיני לפתן שכתבו הפוסקים דבאופנים מסויימים נחשב שיעור הפה"כ כשיעור שקובעין עליו סעודה, ולכאור' בכל גווייה היה צריך להקפיד לאכול את מיני הליפתן קודם לפה"כ שהרי על צד שפה"כ דינה כלחם גמור היו צריכים מיני הליפתן להפטר בברכת הפה"כ דומיא דסעודת פת דכל הדברים הבאים ללפת הפת נפטרים בברכת הפת. [אמנם אפשר לדחות ולומר דבדר"כ השותה קפה עם עוגה אין שתייתו באה לשרות את האכילה וא"כ אפשר שבכה"ג מן הדין היה צריך לברך על שתיה זו אף בתוך הסעודה כמבואר בשו"ע סי' קע"ד ס"ז ובפוסקים שם, וכן באופן שאוכל מיני לפתן עם העוגה היה צריך לברך על לפתן זה אם היה אוכלו בתוך הסעודה].

ג. מנהג בני אשכנז לברך על מצה בכל השנה ברכת המוציא לחם מן הארץ [דלא כמנהג הרבה מבני ספרד המברכים על מצה בשאר ימות השנה בורא מיני מזונות] ואף אם אוכל שיעור שאין דרך בני אדם לקבוע עליו סעודה, והטעם בזה דאנו דנים את המצה כפת גמורה, ולכאור' יל"ע אמאי לא חששו לדעת הערוך בשם רב האי המובא בבי"ב ובשו"ע שפת שכוססין אותה הרי היא בכלל פת הבאה בכיסנין וברכתה במ"מ [ושזהו באמת טעם מנהג בני ספרד שהוזכר לעיל לברך עליו במ"מ לחוש לדעה זו], אלא טעמא דכיון שהרגילות היא לאכול מצה לאכילת שובע תו אין עליה שם פה"כ אלא שם פת גמורה וברכתה המוציא.

וחזינן דאין אנו מפרשים כפשוטו דכל פת שכוססין אותה ברכתה במ"מ אלא שאנו נוטים לפרש דפת כזו שאינה באה לשובע אלא לאכילת תענוג אזי אם כוססין אותה זהו סימן דנחשבת כפת שאינה באה לשובע. אבל היכי דכרוך לן שבאה לשובע ברכתה המוציא בודאי. וא"כ יש ללמוד לשיטה זו גם בהיפך שכל פת שאינה באה לשובע אין אנו מתחשבים בזה שאינה פת שכוססין אותה ונימא שבגלל כן ברכתה המוציא אלא דנים כל מקרה לגופו ואם ניכר לנו שהפת באה לקינוח ברכתה במ"מ אף שאינה נאכלת בדרך כסיסה.

ו. ובביאור טעם הדבר דבאמת אין מחלוקת לדינא בין השיטות אלא רק בביאור התיבות "פת הבאה בכיסנין". נראה דכיון שפת הבאה בכיסנין שם פת עליה לכל דיני תורה ומדאורייתא חייבת בחלה וכו' וכפי שכתב הכס"מ פ"ג מברכות ה"ט, אלא כיון שאינה באה לשובע נתנו לה חכמים שם של "פת הבאה בכסנין", ואמרו דכל פת